

KÍSÉRLET 1956 HISTORIOGRÁFIAI NARRATÍVÁJÁNAK MEGFOGALMAZÁSÁRA

B. Kádár Zsuzsanna

PhD, történész
zskadar60@gmail.com

„... ott rohadunk a régi körben,
s föltámadnak a holt rögeszmék –
láthatom újra a közös ügy vesztét”
(*Orbán Ottó*)

„... a párt hivatalos álláspontját tükrözik a párttörténezek írásai... a párt történetének kutatása és feldolgozása talán nagyobb körültekintést, politikai felelősségtudatot, hivatástudatot követel mint a történettudomány más művelői esetében.” – mondta egy 1965. évi intézeti értekezleten Vass Henrik, a korabeli Párttörténeti Intézet (PTI) igazgatója.

Itt Vass Henrik arra utalt, hogy a párttörténészeknél a hivatalos és hatalmi reprezentáció helyett sokkal inkább azt a tudást tekinthetjük a párttörténetírás jellegzetességének, amelyet annak művelői a hatalom természetéről tudtak a mindenkor hatalmi centrumhoz való közelségből fakadóan. Az MSZMP (Magyar Szocialista Munkáspárt) pártvezetése ehhez ambivalens módon viszonyult, egyszerre várt el egyre magasabb színvonalú politikai munkát, és tartotta távol őket, tudásukat a párt működésének mechanizmusától.

Hosszú távon az utóbbi tendencia, tehát az *eltávolodás* dominált, aminek az MSZMP politikai kultúrájára nézve az lett a következménye, hogy a párttagság elidegenedett a párt múltjától.

Ennek az elidegenedési tendenciának egyik fő momentuma az 1956-os események elbeszélésének problémája körül kialakult intézményközi konfliktus volt. A PTI már a forradalom előtti évben a Központi Bizottság intézete pozíciójába emelkedett, 1956 utolsó napjaiban pedig megbízást kaptak az 1956-os események dokumentumainak gyűjtésére, 1957 novemberében egy pártoktatási célú kiadványgyűjtemény készítésére – ez volt az ún. *ellenforradalmi dokumentumokból* 500–600 oldalra tervezett *kötet* –, melynek legfontosabb elemei a forradalom napjaiban elhurcolt Nagy Imre- és Kádár-beszédek gyűjteménye volt a maguk teljességében. A korszakban kis példányszámúra (háromezerre) tervezett kötet – kifejezetten a párt- és állami funkcionáriusok, középvezetői káderek ideológiai képzésére szolgált.

A kiadvány azonnal ellenzést váltott ki, s ezért, ahogy kijött a nyomdából, bezúzták – az intézet vezetőségét és a kötet szerkesztőit pedig pártfegyelmi büntetéssel sújtotta a Politikai Bizottság (PB).

Ebben az esetben nem is a betiltás volt a kirívó, hanem az, hogy a PTI munkatársait pártfegyelmi vétségért marasztalták el. A vétség mibenlétére a PB nem ad egyértelmű választ – a végkifejlet felől nézve persze érthetetlennek tűnik, hogy a PTI a forradalom

idején elhangzott eredeti Nagy Imre-beszédek publikált volna csupán két hónappal Nagy Imre kivégzése után. A kötet azonban a Titkárság jóváhagyásával készült – sem az Agitprop. Osztály, sem a kiadó nem emelt kifogást ellene –, fel kell tennünk a kérdést, miért akart akkor kihátrálni ebből a PB? Az intézetet jól ismerték, tudták, hogy nem képez sem „nagyimrés”, sem más frakciót a pártban. A tét az volt, hogy a pártról tudományos megállapítás kerüljön a párt nyilvánosságába. Ez elindíthatott ideológiai vitákat, melyek rekonstruálják a párt állásfoglalásait, így visszahatnak a párt vezetőire is. Nem volt tehát annyira súlyos önmagában az, hogy egy párttörténeti intézet kiadványa ügyében a PB is illetékesé vált, lévén hogy súlyos politikai kérdésekhez is hozzászólhatott a párttörténetírás. Alapjáraton az intézményes cenzúra visszatartotta a rizikós vállalkozásokat, tehát a PB-vel való konfrontáció kockázatát. 1956 után azonban nagy volt a nyomás, hogy növeljék az ellenforradalmi narratíva hatékonyosságát – így felvállalták kísérleti propagandaanyagok előállítását is.

Az ellenforradalmi dokumentumkötet körül kialakult konfliktus fő problémája a kötet műfaja volt. Miként azt az ellenforradalmi kötet betiltása mutatja, ez nemcsak szerkezeti kérdés volt, hanem ténylegesen elkötelezettségéről kellett biztosítani az apparátust. Első feltétele az volt, hogy az ellenforradalomról szóló tézisek megszülessenek, lényegében 1956 decemberében. Ezek korábban fogalmazódtak meg, mint hogy a párttörténetírás hozzáláthatott volna a hivatásának megfelelő elemző munkához. Az általa felvetett probléma volumenét mutatja, hogy a kötetet vizsgáló bizottság tagjainak Nemes Dezsőt, Aczél Györgyöt, Szirmai Istvánt és Biszku Bélát jelölték.

Aczél György fogalmazott a legkonkrétabban: nincs az az előtanulmány, amellyel a dokumentumok tartalmát át lehetne fordítani az 56-os eseményeknek abba az objektív értelmezésébe, amit az MSZMP megállapított. A pártvezetőknek közös volt a félelmük: az ellenforradalom nyilvánosságából megidézett szövegek olyan erővel tükrözik az 56. októberi–novemberi napok tapasztalati valóságát, amellyel szemben az ellenforradalmi narratíva – mint absztrakt, elméleti konstrukció – valószerűsége alulmarad. Az eredeti szövegek ugyanis nemcsak hogy rendelkeztek egymásra vonatkozó kontextussal, egy saját logikai renddel arról, hogy mi a valóság, de ezen túlmenően emlékeket idéztek fel. A párt eredendően tagadta azt, hogy a személyes élmények felől meg lehetne érteni, hogy ami történt, az ellenforradalom volt. Az 56. utáni párthatározatok azt ismételték, hogy az emberek meg voltak tévesztve, tehát hogy amit átéltek, az nem valós, egy teljesen más természetű folyamatnak voltak a részesei, mint amit hittek.

Szabó Éva, a dokumentumkötet szerkesztője hihette, hogy a dokumentumok jó szolgálatot tehetnek a pártnak, mert a pártvezetés álláspontját elhíntve éppen a személyes tapasztalatok kritikáját lehet rajtuk gyakorolni. A PB azonban ennek a gyakorlati hasznát nem akarta megérteni. Lényegében csak 56. ismétlődésének félelmén keresztül tudtak ennek a kötetnek az anyagára nézni.

De még mindig ott a kérdés, hogy a publikálás felvetése miért vezetett pártfegyelmihez? Azért, mert a pártvezetés tekintélyét a dokumentumok ebben a párton belüli intézményközi vitában is kikezdték. A PB-tagok közül sokaknak ezek a dokumentumok visszahozták a szubjektív élményeik valószerűségét, az eseményekben átélt nyomasztó

személyes tapasztalataikat. Marosán György a párt újraalakulásának válságos óráit emlegette, Münnich Ferenc pedig egyenesen azt vette a szemükre, jó, hogy nem azt akarták megírni, amikor ő és Kádár a kormány nevében Moszkvában tárgyalt. A pártvezetők az emlékek felidézésével azonban bevallották, hogy a szubjektív tapasztalat is része 56 valóságának, de ennek elbeszélése politikai okokból nem vállalható. Ezt ki is mondja egyébként Apró Antal: „a mindenáron igazságra törekvés a mi országpolitikánkat súlyosan sértette.” Azzal a vádaskodással rontottak a párttörténetekre, hogy azok a tudománynak akartak megfelelni a politika érdekeivel szemben. Jelen esetben ez egy párttörténeti tudomány volt, amely pusztán azzal, hogy hű maradt a dokumentumokhoz, a szembesítés erejével tárta fel a valóságot. A pártvezetők meg akarták leckéztetni őket ezért a hivatásbeli teljesítményért. A párt sajátos logikája szerint tehát pártserültenséget állapítottak meg.

Az 1956-os hivatalos narratíva első nagyobb történeti összegzése szintén a PTI-hez kötődött. Molnár János 1967-ben megjelent monográfiája *Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban (A polgári magyarizáció bírálata)* címmel látott napvilágot. A kiadás előtt Pach Zsigmond Pálnak adták ki lektorálásra. A szerző Magyarországon először tett kísérletet az október 23. és november 4. közötti események tudományos igényű feldolgozására. Publikálatlan dokumentumokat, bírósági jegyzőkönyveket, belügyi aktákat, visszaemlékezéseket használt fel, ezért könyve marxista-leninista szemlélete ellenére is informatívnak tekinthető. Mindenesetre kisebb visszhangot váltott ki, mint a mindenféle lábjegyzet nélkül megjelent, a Kádár-korszakban több kiadást (1969, 1981, 1986) is megért *Ellenforradalom tollal és fegyverrel 1956* című Berecz János

könyv. Az ekkoriban igen befolyásos politikus (MSZMP KB-tag, ideológiai és propaganda-ügyekkel foglalkozó KB-titkár) munkájában a magyar 56 megmaradt kívülről inspirált, rendszer elleni lázadásnak. Az 1956-os eseményeket a külső ellenség (USA vezette kapitalista tömb) által szervezett és a belső ellenség (nyilas és horthysta elemek, illetve Nagy Imre áruló csoportja) által végrehajtott ellenforradalomként mutatja be, amelynek végső célja a második világháború előtti úri világ restaurációja, Magyarország szovjetbarát, szocialista rendszerének megdöntése volt.

A kommunista pártállami propagandaanyagok szerzője és állambiztonsági tiszt Hollós Ervin könyvei (többször Lajtai Verával karöltve) a kádárista hivatalos verziót közvetítették a korabeli Magyarországon. *Kik voltak, mit akartak?*, *Közársaság tér*, valamint a *Drámai napok* írásába sok munkát fektettek, iratfeltárást végeztek egy olyan korszakban, amikor csak a kiválasztott keveseknek lehetett hozzáférésük az 56-tal kapcsolatos levéltári dokumentumokhoz. Bár a kötetekben foglaltaknak vannak igazságelemei, de az is tény, hogy erősen tendenciózus és rendkívül egyoldalú írások. Mint legtöbbet foglalkoztatott szerző ő fémjelzi leginkább ezt a történetírást.

A „levéltári forradalom” után, a rendszer-váltást követően, amikor a kutatási lehetőségek hirtelen szinte teljes egészében megnyíltak, a hozzáférhetőség korlátai leomlottak, az 1956-ról szóló történeti munkák virágkorukat élték. Nemcsak a témában megjelent könyvek és tanulmányok hatalmas száma, hanem az azokban szereplő megközelítések sokszínűsége, s nem utolsósorban a történelmi tudat változása miatt is. Talán elmondható, hogy a diplomáciatörténeti megközelítések és a beszédmódon belül éppen 1956 az a terület, ahol a legtöbb eredményt sikerült felmutatni.

Az is megállapítható, hogy 56 történetírása 1989 után nem változott meg gyökeresen. Ennek alapvető oka az volt, hogy a történészek jelentős energiáit kötötte le, hogy számos történeti kérdéssel abban a kontextusban kellett foglalkozni, amit még a *Fehér Könyvek* által megalapozott kádárista hivatalos, illetve az „emigrációs” vagy a „szamizdat” történetírás generált. Bár a források kétségkívül különbözőek voltak: az írott forrásokhoz hozzá nem férés miatt az emigráns, illetve szamizdat szerzők többnyire szóbeli visszaemlékezésekre építettek. (Így jött létre az Oral History Archívum is, hivatalosan 1985-ben.)

Mindkét irányzat „normatív kontextusban” ábrázolta 56 történetét, ami máig hatóan komoly hatással van a történetírásra. Előszörban politikatörténeti feltárást, megközelítést látunk – 1956 percről percre lebontott eseménytörténetét –, a társadalmat csak a munkás–paraszt–értelmiség háromszatú vetületeként ábrázolták. Egyfajta társadalomtörténeti modell adaptációjára Kövér György tett javaslatot Losonczy Gézáról írt könyvében, amit mind a mai napig nem követett reflexió...

1956, úgy tűnik, nem a konszenzus terepe lett – hovatovább egy legkisebb közös többszörös is elveszni látszik napjainkban (a szabadságértelmezés) –, hanem az emlékezetpolitika csatateré. Erről a tizenkét napról könyvtárnyi irodalom született, mondhatjuk azt a történeti szakvélekedést, hogy a magyar történelem legjobban feldolgozott eseménysorozata, a holokauszt- és Trianon-kutatások előtt, mellett, ahol a levéltári kutatómunka már lassan kimerülőben van.

1956 megítélése szempontjából fontos a kommunizmus és a kommunizmus társadalmi hatásának megítélése. Ezt jelezte, hogy sok 56-tal foglalkozó történész kapcsolódott

be a „kommunizmus fekete könyve” kapcsán kirobbant vitába, amely erős politikai töltettel is bírt.

A mártírok (hagiográfikus jellegű 56-os életrajzok) nevesített számontartására és rövid életrajzaik megírására számos történészt hadra fogtak. Az ötvenhatosokról szóló szinte minden jelentős történeti biográfia politikai életrajznak tekinthető. „A kivégzettek életrajzainak összehasonlításából és az eseménytörténet helyenként percről percre bontott fetiszálásából nőtt ki az a háromkötetes adattár, amely az 1956 *Kézikönyve* címet kapta, s még sokáig kézikönyvvül fog szolgálni... Az ún. *kemény adatok* annalista kigyűjtésének eredménye, hogy az egész magyar történelem legrészletesebb krónikája az 1956-os évről szól.” (Horváth Sándor, 2002)

1994-ben az 56-os Intézet vitát rendezett *Az oral history mint történeti forrás* címmel, amelynek központi témája az interjúk „valóságfeltárában” való használhatósága volt. Az egyik első, aki felhívta a figyelmet arra, hogy 56 történetírásában társadalomtörténeti elveket is érvényesíteni kell, Timothy Garton Ash volt (a szabaddá tett források által megírt személyes „történelmi leckék” – *personal history* – sorozat). Ebbe az irányba mutatnak egyes, az 56-os Intézetben folyó munkák, ahol az emlékezetkutatásra és a megéléstörténetre is hangsúlyt fektetnek.

Az 1996 után megjelent művek jelentős részét az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs Kutatóintézete (1991-től önálló intézményként szerveződött, majd 2012-től az Országos Széchényi Könyvtár egyik osztályaként működik) munkatársai írták (Litván György, Kenedi János, Rainer M. János, Eörsi László, Szokolczai Attila, Ständeisky Éva, Békés Csaba, Valuch Tibor stb.), továbbá Varga László, Ripp Zoltán,

Tóth Eszter Zsófia, Horváth Sándor, Kövér György foglalkoztak érdemben a korszakkal. M. Kiss Sándor, Kahler Frigyes, Zinner Tibor, Horváth Miklós könyvei, majd 2015 után a Nemzeti Emlékezet Bizottságban és a Veritasban készült írások tesznek hozzá 56 történelmi emlékezetéhez.

Alapvetően ma is két felfogás él 56-tal kapcsolatban: az egyik felfogás képviselői – „nagyímrés” revizionista – 1956-ot *forradalomnak* tekintik, mások – konzervatív, jobboldali – szóhasználatától eltér, ők 1956-ra mint *nemzeti szabadságharcra* tekintenek. A rendszerváltás után egy ideig konszenzus volt a „forradalom és szabadságharc” elnevezésében, mára ez is szertefoszlott. . .

Gyáni Gábor egy árnyalatnyit eltérő felfogása szerint: „klasszikus forradalomnak nem tekinthető 56, hiszen nem egy teljesen új politikai, társadalmi berendezkedést követelt, hanem vissza akart állítani egy sor korábbi dolgot. Ezek a múlthoz és nem a jövőhöz kapcsolódó célok voltak. A *polgárháborúk* viszont mindig a társadalom belső megosztottságát mutatják, aminek az emlékezetre is megvan a hatása, az eltérő oldalon állók más-ként élik meg az eseményeket, s ez így történt 56 esetében is. Az egyetlen dolog, amiben konszenzus volt, az az orosz birodalmi függőség alól való szabadulás.”

A „pesti srácok” mítosza a történetírás és a „nemhivatásos” emlékezők konfliktusaként jelent meg, és komoly hatással volt 1956 rendszerváltást követő történetírására is. Az 56-tal foglalkozó hivatásos történetírók fokozatosan eltávolodtak a mártírológiától, még akkor is, ha sokukat részben a mártírum hatása indított el egy adott téma kutatásában.

Ennek egyik leghangosabb konfliktusa a „pesti srácok”, illetve a „pöttömök forradalma” jelíggel összefoglalható vitában jelent meg – s abba torkollott, hogy a történetírásban mítoszaikat nem találó emlékezőkre is hivatkozva a politika új intézeteket gründolt.

Sokan hiányolják, hogy 56 emlékezete nem egyesíti, hanem megosztja a politikai vagy tudományos közvéleményt, még akkor is, ha 56-ban sem egyesítette, hiszen különböző törésvonalak mentén zajlott.

Ahány mondat, annyi igazság 1956-tal kapcsolatban, vélhetnénk, ha nem tapasztalnánk nap mint nap, hogy valami baj van az ötvenhatos hagyománnyal.

A rendszerváltás utáni „dekádoknak” megfelelően – az 1986-ban Eörsi István lakásán, a késő Kádár-kori féllegalitásban 56-os résztvevőkkel folytatott beszélgetésben indult el a gondolkodás a forradalomról – 1996-ban a MTA-n egy nagy nemzetközi konferenciát rendeztek, 2006-ban több mint hatvan tudományos tanácskozás zajlott, 2016-ban pedig egy tudatos populáris imázsépítésnek lehetünk szemtanúi („a pesti srácok” körüli legendagyártás).

„Ha 56-ból kihazudjuk a komcsikat, a szocikat és köztörvényeseket, nem marad benne semmi. Ha 56-ból elfogadjuk a komcsikat, a szocikat és a köztörvényeseket, akkor meg kell tagadnunk a liberális demokráciát és törvényességet. Ha 56-ot megtagadjuk, az elemi szabadságvágyat tagadjuk meg. Aki nem akar 56-tal tisztességesen megbirkózni, felejtse el az egészet!” (Révész Sándor)

Kulcsszavak: 1956, forradalom, Párttörténeti Intézet, historiográfia

IRODALOM

- Gyáni Gábor (2016): 1956 a politika markában – Gyáni Gábor történésszel beszélgettünk. *Vasárnapi Hírek*, október 22. • <http://tinyurl.com/y7s244gz>
- Hegedűs B. András – Kende Péter – Litván György – Rainer M. János – S. Varga Katalin (1996): *Döntés a Kremlben. 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest: 1956-os Intézet
- Hollós Ervin (1967, új kiadása: 1976): *Kik voltak, mit akartak?* Budapest: Kossuth Kiadó

- Hollós Ervin – Lajtai Vera (1986): *Dramai napok. 1956. október 23 – november 4*. Budapest: Kossuth Kiadó
- Hollós Ervin – Lajtai Vera (1974, további kiadások: 1976, 1977, 1980, 1981, 1986): *Köztársaság tér 56*. Budapest: Kossuth Kiadó
- Horváth Sándor (2002): 1956 történetírása a rendszerváltás óta. In: Rainer M. János – Ständeisky Éva (szerk.): *Évkönyv*. Budapest: 1956-os Intézet, 215–224. • <http://tinyurl.com/y7fp9bn5>
- Rainer M. János (1993): A közelmúlt feldolgozása és az „ötvenhatos hagyomány”. *Világosság*, 3, 61,

